

Grzegorz, Maksymilian

"Monarchia polska i Warmia u schyłku XV wieku. Zagadnienia prawno-ustrojowe i polityczne", Jerzy Sikorski, Olsztyn 1978 : [recenzja]

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 1, 103-106

1980

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

R E C E N Z J E i O M Ó W I E N I A

Jerzy Sikorski, *Monarchia polska i Warmia u schyłku XV wieku. Zagadnienia prawno-ustrojowe i polityczne*, Wydawnictwo Pojezierze, Olsztyn 1978, Rozprawy i Materiały Ośrodka Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie, Nr 65, ss. 200.

W oficynie wydawniczej „Pojezierza” ukazała się praca, która dotyka najbardziej dyskusyjnych w dziejach historiografii poświęconej Zakonowi podstaw ustrojowych państwa krzyżackiego i w jego tonie Warmii biskupiej oraz stosunków ustrojowych nawiązanych między Koroną i Prusami Królewskimi, a w tym i Warmią. Autor wprawdzie postawił sobie jako cel zasadniczy udzielenie odpowiedzi na pytanie „jaki był stosunek Warmii do Korony Polskiej u schyłku XV w.” (chodzi w zasadzie o lata 1480—1494), ale chcąc znaleźć taką odpowiedź, musiał sięgnąć do wczesnego średniowiecza i ponownie przebadać wszelkie istotne z punktu widzenia ustrojowego przekazy źródłowe i dokonać ich oceny. Obowiązek gruntownego przestudiowania wszelkich elementarnych aktów prawnych, stanowiących podwalinę ustrojową państwa krzyżackiego w Prusach, był zatem koniecznością, gdyż w konsekwencji umożliwił autorowi ustalenie stanu faktycznego tych podstaw wraz z wszelkiego rodzaju fluktuacjami.

Ujęty w ten sposób temat wymagał przeprowadzenia bardzo szerokiej i wszechstronnej kwerendy archiwalnej i bibliograficznej (tej ostatniej szczególnie w odniesieniu do opracowań prawno-ustrojowych). Stąd też obok źródeł drukowanych autor korzystał z Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie, Biblioteki Czartoryskich w Krakowie, Staatliches Archivlager w Getyndze i Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Gdańsku, choć w wypadku Gdańska znaczniejsza część materiałów źródłowych szczęśliwym trafem została już opublikowana. Tym niemniej gruntowna kwerenda archiwalna ujawniła sporo nieznanych źródeł, zaś częściowo już przebadane w wielu wypadkach pozwoliła skorygować.

Z powyższych względów praca autora składa się z trzech ząbających się bardzo ściśle części, przy czym pierwszą z nich poświęcono zagadnieniom ustrojowym państwa krzyżackiego, zwłaszcza w okresie tworzenia się jego zrębów ustrojowych i terytorialnych, by w dwóch następnych rozpatrywać sprawy uznane przez Jerzego Sikorskiego jako zasadnicze. Nie zabrakło oczywiście pomocniczych elementów, z jakich składa się każda praca, jak wstęp i zakończenie, wykaz skrótów, spis źródeł i literatury przedmiotu, indeks nazwisk i nazw geograficznych, streszczenie w języku niemieckim oraz dwujęzyczny spis treści.

We wstępie po krótkiej charakterystyce sytuacji Prus Królewskich, nawiązującej bliżej nawiązane 6 marca 1454 roku związku z Koroną, autor przedstawia i uzasadnia cel pracy, umiejscawiając równocześnie temat w realiach historycznych, by następnie zreferować stan badań, ograniczony jednak do zagadnień z lat 1480—1494, to jest bezpośrednio dotyczących sporów z królem Kazimierzem Jagiellończykiem o obsadę biskupstwa warmińskiego. Pominięto przy tym w zasadzie wszelkie opracowania, które odnosiły się — w sensie genezy — do również newralgicznych spraw stosunku Zakonu do obsady biskupstwa warmińskiego i innych. Autor jednakże wyjaśnia, iż zostaną one omówione bezpośrednio w odnośnych częściach pracy. Podobnie postąpiono w tej partii wstępu, w której dokonano krytycznej oceny bazy

źródłowej. Cenne wydają się tutaj uwagi autora, dotyczące ocen porównawczych materiałów drukowanych z rękopiśmiennymi.

W obszernej I części, zatytułowanej *Zagadnienia sukcesji warmińskiej króla polskiego i Korony w 1466 roku*, w trzech kolejnych rozdziałach omówił autor sprawę „bezpośredniej podległości” biskupstwa warmińskiego wobec Stolicy Apostolskiej, stosunek Warmii do konkordatu „nacji niemieckiej” oraz kwestie ustrojowe, wynikające z aktu inkorporacji Prus z 6 marca 1454 roku i traktatu toruńskiego z 19 października 1466 roku. Sporo uwagi poświęcono także stronie praktycznej obsady biskupstwa warmińskiego aż do układu piotrkowskiego z 1479 roku. Przy omawianiu tych zagadnień wynikła konieczność bliższego przedstawienia kwestii istniejących w okresie średniowiecza form bezpośredniej podległości Stolicy Apostolskiej, to jest egzempcji kościelnej i protekcji oraz ponownego przeanalizowania wszelkich istotnych aktów prawnych, wiążących się z tą sprawą. W tym ostatnim przypadku autor dokonał interesującej analizy porównawczej z sytuacją publiczno-prawną Inflant.

Objętościowo znacznie skromniej przedstawia się II część pracy autora, wprowadzająca czytelnika bezpośrednio w wir walk dyplomatycznych o obsadę biskupstwa warmińskiego w latach 1480—1489. Autor szczegółowo przedstawia dążenia króla Kazimierza Jagiellończyka, rozważając to zagadnienie zarówno w płaszczyźnie polityczno-ekonomicznej, jak i z punktu widzenia planów dynastycznych króla. Z podobną precyzją przedstawione są zamiary, motywy, jak i rezultaty drugiej strony, to jest biskupa warmińskiego Mikołaja Tungena i kapituły. Szczególnie dużo miejsca poświęcono osobie nowego elekta, Łukasza Watzenrodego.

W pełnej dramatycznej napięcia III części, omawiającej zagadnienia walki o obsadę biskupstwa warmińskiego w latach 1489—1494, na podstawie szerokiej bazy źródłowej, stworzył Jerzy Sikorski przejrzysty obraz stopniowego narastania konfliktu aż do momentu prawie pewnej ingerencji zbrojnej wojsk koronnych, do której jednak nie doszło wskutek śmierci króla Kazimierza Jagiellończyka, i wreszcie stopniowego wygasania sporu oraz niespodziewanego finału w postaci przyjęcia przez króla Olbrachta niedawnego przeciwnika jego ojca do łask królewskich i obdarzenia go szczerym zaufaniem. Niezwykle interesujący jest tu szeroki kontekst stosunków wewnętrznych i uwarunkowań między państwowych, oddziaływających na przebieg tych niewątpliwie ważkich w dziejach Prus Królewskich wydarzeń.

W *Zakończeniu*, podobnie jak w streszczeniu w języku niemieckim, zrekapitułował autor osiągnięte wyniki, nie wiadomo jednak dlaczego pomijając istotny przecież dorobek własnych przemyśleń i dociekań z I zwłaszcza części.

Jedną z podstaw tak ujętej pracy, wbrew pozorom, jest w znacznej mierze jej część pierwsza, a jeszcze dokładniej — rozdział pierwszy tej części. Tak zresztą bywa zazwyczaj, gdy w grę wchodzi zawiłe problemy ustrojowe i inne, które należy rozpatrywać uwzględniając sukcesywnie narastające elementy ich sytuacji publiczno-prawnej. Ten swoisty dramatyzm dziejowy, przesądzający niejako z góry o konstrukcjach prac polityczno-wojskowych, dał i w tej najnowszej monografii Jerzego Sikorskiego, typu przecież wybitnie ustrojowo-politycznego, znać o sobie. W takich wypadkach w zasadzie część sukcesu leży we właściwym zrozumieniu tej sytuacji. Jerzy Sikorski jako autor monografii, która po raz pierwszy w sposób przekonujący przedstawiła kluczowe problemy ustroju biskupstwa warmińskiego i „oczyściła” przeszłość tej ziemi z mitów, intuicyjnie niejako wyczuł, gdzie leży klucz

do rozwiązywania narosłych w literaturze i ciągle dyskusyjnych problemów dotyczących pozycji ustrojowej Warmii. Stąd też przy ustalaniu gradacji ważności poszczególnych problemów ustrojowych świadomie położył nacisk na jasne i precyzyjne określenie prawnopublicznego charakteru Zakonu Krzyżackiego i jego związków z cesarstwem i papieństwem. Logiczną już konsekwencją było gruntowne przestudiowanie literatury przedmiotu, ponowne odczytanie źródeł, przewartościowanie ich, a przede wszystkim ich często zgola odmienna ocena. Zdaniem autora uzyskana przez Zakon bulla protekcyjna Grzegorza IX z 3 sierpnia 1234 roku, stwarzająca zupełnie nową sytuację w kręgu pruskim działania Zakonu Krzyżackiego, była rezonansem czy po prostu reakcją papieską na starannie zaplanowane i przez wiele lat kontynuowane poczynania Krzyżaków. Z punktu widzenia całościowego systemu dążeń Zakonu „złotą bullę” cesarza Fryderyka II z 1226 roku i tak zwany dokument kruszwicki z 1234 roku uznaje autor jako pokrewne ogniwa ideowe czy taktyczne na drodze do uzyskania protekcji papieskiej na Prusy. Nie sposób docenić wkładu koncepcyjnego autora w to kluczowe zagadnienie dla bliższego zrozumienia związków, łączących Zakon Krzyżacki z papieństwem i cesarstwem, a w tym oczywiście i Warmią, choć wydaje się, że niektóre elementy tej — z gruntu rzeczy po latach nowej — koncepcji mogą wywołać sprzeciw i sporą dyskusję, co byłoby sukcesem autora. Jest to w każdym razie poważny krok naprzód w dziele lepszego zrozumienia enigmatycznej gry dyplomatycznej Zakonu Krzyżackiego o wyeliminowanie swego groźnego konkurenta, jakim był biskup Chrystian i uzyskanie niepodważalnych sankcji prawnych na Prusy. Wydaje się też, nie wchodząc w szczegóły, że autor właściwie ocenia znaczenie układu, zawartego między biskupem Chrystianem a Zakonem w 1231 roku, w którym biskup, występujący jako fundator, nadaje Zakonowi trzecią część Prus, nazywając go „asekuracyjnym” z punktu widzenia przyszłych interesów Krzyżaków. Jego ważności prawnej nie można — jak się wydaje — kwestionować z racji chyba misyjnego charakteru biskupstwa. Biskup ryski Albert, o którym autor wspomina, zawierając podobny układ z Zakonem Inflanckim w 1210 roku, był w owym czasie w zbliżonej sytuacji prawnej (pomijam sprawę zatwierdzenia tegoż układu przez papieża), choć rzecz jasna w zgola odmiennym położeniu politycznym. Jak należy sądzić, w obu tych przypadkach uprawnienia ich pozostają w ścisłym związku z egzemplacją papieską. Jest to oczywiście problem do odrębnych studiów. Ponadto Zakon nigdy nie wykazywał większych skrupułów „prawnych”, gdy wchodził w układ lub przyjmował nadania — nawet wbrew władzy zwierzchniej — określonych terytoriów, jak to miało nieco później miejsce na Pomorzu Gdańskim (np. układy z klasztorami oliwskim i inne).

Autor podszedł do rozwiązań poszczególnych kwestii ustrojowo-prawnych w sposób globalny i uzyskał rozwiązania, które — jak sądzę — długo pozostaną w literaturze jako obowiązujące. W rezultacie jednak przyjętej metody badawczej pozostawił poza zasięgiem swej pracy szereg kwestii, wprawdzie drugorzędnych, które jednak w konsekwencji miały wpływ na przyszłe próby uzyskania pewnej samodzielności prawnej biskupstwa warmińskiego, bądź też ją wręcz zapoczątkowały. Do nich zaliczyłbym w pierwszym rzędzie fakt nieinkorporowania do Zakonu biskupstwa warmińskiego jako jednego z czterech biskupstw pruskich. Autor wspomina o tym kilkakrotnie w swej pracy (np. s. 26, 41 przypis 50), ale nie dokonuje szczegółowszej analizy tego zagadnienia od strony genezy, choć stanowiło ono o pewnej często formalnej po-

czątkowo odrębności. Fakt ten na przyszłość mógł zastrzajać aspiracje kapituły i biskupów warmińskich w kierunku większej samodzielności.

Następnym, niejednokrotnie już podnoszonym w literaturze, zagadnieniem jest rola biskupstwa, a może samego biskupa Pawła Legendorfa, odegrana w ostatnich latach przed zawarciem II traktatu toruńskiego. Nie sposób oczywiście kwestionować stwierdzeń autora, gdy pisze on o przeniesieniu wszelkich praw wielkiego mistrza i Zakonu dotyczących Warmii na króla i Królestwo, bo zasadę cesji zastosowano świadomie, pomijając wszelkie układy separaty-styczne i to nie tylko zawarte z biskupem Pawłem Legendorfem, ale także na przykład z dowódcą czeskich zaciężnych w służbie Zakonu, Bernardem Szumborskim. Chodzi raczej o stronę formalną aktu, która często w tego typu dokumentach pokojowych miała swoją wymowę. Otóż w protokolnej części dokumentów II traktatu toruńskiego z 1466 roku po królu Kazimierzu Jagiellończyku, książętach mazowieckich Konradzie, Kazimierzu, Bolesławie i Januszu, księciu słupskim Eryku II występuje Paweł biskup warmiński, a na ostatnim miejscu wojewoda moidawski Stefan, lennik polski. Nie jest to bynajmniej przypadek skoro w protokolnych częściach dokumentów krzyżackich, dokładniej w adresie, sformułowanie to w pełni zostało powtórzone¹. Jest też rzeczą ciekawą, że w eschatokolnej części dokumentów strony królewskiej biskup warmiński Paweł Legendorf występuje już tylko jako jeden z gwarantów po biskupie poznańskim Andrzeju². Potwierdzałoby to tezę Jerzego Sikorskiego o wzroście autorytetu kapituły warmińskiej i biskupa Pawła Legendorfa w końcowych latach trwania wojny trzynastoletniej, ale równocześnie wskazywałoby, że strona królewsko-pruska nie była zdecydowana, jak należy traktować biskupa warmińskiego.

Na marginesie recenzji należałoby wysunąć postulat podjęcia szczegółowych studiów nad życiem i działalnością biskupa Pawła Legendorfa, którego postawa do 1464 roku była do tej pory — jak mi się wydaje — zbyt surowo oceniana. Natomiast poczynań kapituły warmińskiej w 1455 roku i w dalszych latach, które doprowadziły do stopniowego przekazania Olsztyna i innych miast i zamków warmińskich Zakonowi, nie nazywałbym dążeniem do neutralności. Przy ocenie Pawła Legendorfa należałoby koniecznie uwzględnić zalecenia papieskie dotyczące neutralności Warmii, a przekazane mu przed wyjazdem do Lidzbarka, a także stan posiadania Krzyżaków na Warmii przed jego przybyciem.

W części ostatniej pracy na najwyższe uznanie zasługuje m. in. ukazanie całej złożoności postaw przedstawicieli stanów pruskich, angażujących się po stronie biskupa Łukasza Watzenrodego, jak również dostrzeganie różnic w stanowisku króla w zależności od sytuacji zewnętrzno-politycznej, czy też w końcowych latach panowania Kazimierza Jagiellończyka w związku z jego polityką dynastyczną.

Praca Jerzego Sikorskiego należy do tych nielicznych kompendiów ustrojowo-prawnych i politycznych, którym po latach najróżniejszych kontrowersji udało się w sposób przekonujący znaleźć odpowiedź na istniejące wątpliwości. Odbiega ona w sensie pozytywnym zarówno poziomem wykładu, jak i szatą zewnętrzną od innych opracowań tego typu, posuwając naprzód naszą znajomość dziejów Warmii.

Maksymilian Grzegorz

¹ M. Grzegorz, *Analiza dyplomatyczno-sfragistyczna dokumentów traktatu toruńskiego 1466 r.*, Toruń 1970, ss. 92, 170—171.

² Ibidem, s. 213.